

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФАКУЛТЕТ ПО ПЕДАГОГИКА

Книга Социални дейности

Том 106

ANNUAIRE DE L'UNIVERSITE DE SOFIA "ST. KLIMENT OHRIDSKI"

FACULTE DE PEDAGOGIE

Livre Activites Sociales

Tome 106

ДЕЙНОСТ НА СПЕЦИАЛИЗИРАНИТЕ СЛУЖИТЕЛИ ОТ ПОЛИЦИЯТА ПО СЛУЧАИ НА ПРЕНЕБРЕГВАНЕ НА ДЕЦА

ДЕСИСЛАВА ИВАНОВСКА

Desislava Ivanovska. ACTIVITY OF SPECIALIZED POLICE OFFICERS ON CASES OF CHILD NEGLECT AND ABUSE

The article examines the issue of child neglect as most – commonly occurring form of violence in the family. An analysis of his nature, manifestations and the negative impact on the overall development of the child's personality. Outlines opportunities for the professionals working with children to the police for the early identification of cases of neglected children and take measures for their social protection.

УВОД

Проблемът за насилието над децата не губи своята актуалност както за изследователите му от различните научни направления, така и за специалистите, пряко ангажирани в работата с подрастващите. Този проблем ангажира вниманието и на широката общественост, което често намира отзвук и в медиите.

Конвенцията на ООН за правата на детето защитава детето от „всички форми на физическо или умствено насилие, посегателство или злоупотреба, липса на грижи или небрежно отношение, малтретиране или експлоатация, включително сексуални престъпления, докато то е под грижите на родителите си или на единия от тях, на законния си настойник или на всяко друго лице, на което то е поверено“ [22, чл. 19].

Обхватът и проявлението на проблема „насилие над децата в България“ може да бъде преценен въз основа на данните относно броя на регистрираните случаи на упражнено насилие, изнесени от съответните институции, работещи с деца жертви или намиращи се в риск от насилие. Обективна оценка в тази насока трудно може да бъде направена поради различните критерии, използвани от съответните органи за закрила на детето при отчитане на регистрираните случаи на упражнено насилие [1, с. 10]. Въпреки това ограничение статистическата информация нееднозначно посочва, че насилието, упражнявано над подрастващите в семейна среда, се очертава като водеща тенденция [6, с. 9].

Анализът на данните, публикувани в сайта на Държавната агенция за закрила на детето (ДАЗД), отнасящи се до разпределение на случаите според вида на насилието за периода 2003–2010 г. показва, че при децата, отглеждани в семейна среда, най-често срещаната форма на насилие е пренебрегването [6, с. 9; 39, с. 1].

Държавата гарантира основните права на децата във всички сфери на обществения живот, а чрез органите за закрила на детето реализира конкретните мерки за защитата им от насилие. Дейностите, свързани със закрилата на децата от насилие, са различни и зависят от специфичните професионални задачи и функции на конкретния орган по закрила на дете. Като основен орган за закрила на децата в случаи на упражнено насилие над тях и в частност по случаи на пренебрегването им се утвърждават специализираните служители за работа с деца в полицията. Тази роля има своята нормативна регламентация (закона за Министерство на вътрешните работи и Закона за закрила на детето), но утвърждаването им като основен субект в работата с деца, пострадали от насилие, е ясно подчертана в Координационния механизъм за взаимодействие при работа в случаи на деца жертви или в риск от насилие и за взаимодействие при кризисна интервенция, според който тези служители са една от задължително представените страни в мултидисциплинарните екипи за работа по аналогични случаи. Всичко това налага да се очертаят, разгледат и анализират професионалните отговорности и възможности на специализираните служители за работа с деца в полицията в процеса на ранно идентифициране на случаи на пренебрегнати деца и за предприемането на мерки за тяхната социална защита.

ПРЕНЕБРЕГВАНЕТО НА ДЕЦАТА КАТО ФОРМА НА НАСИЛИЕ

При определяне съдържанието на пренебрегването като отправна точка в работата на специалистите, работещи с деца, е легалната му дефиниция, съдържаща се в параграф 1, т. 5 от Допълнителните разпоредби на Правилника за прилагане на закона за закрила на детето. За „пренебрегване“ се счита „неуспехът на родителя, настойника и попечителя или на лицето, което полага

грижи за детето, да осигури развитието на детето в една от следните области: здраве, образование, емоционално развитие, изхранване, осигуряване на дом и безопасност, когато е в състояние да го направи“ [35].

Пренебрегването като форма на насилие над детето е деликатен и комплексно детерминиран проблем с още по-сложни, комплексни и продължителни проявления, засягащи цялостното развитие на подрастващия. Проблемът е деликатен, тъй като се засягат изцяло лични, семейни отношения, интеракции между родители и деца, тяхната социално-битова действителност и жизнени перспективи, до които външни субекти (неформални и формални – в лицето на държавните и неправителствени органи и организации, работещи с деца) трудно могат да достигнат, за да го наблюдават, изследват и интервенират. Тук възникват и дискусии относно неприкосновеността и правото за ненамеса в личния живот. Но осигуряването на благополучието и достигането на възможно най-високия стандарт в грижите за младото поколение предполага наличието на механизми за законна намеса в личното пространство, в случаите на неблагоприятни и неправомерни действия срещу децата.

Проблемът е многофакторно детерминиран от личностни, психологични, социално-битови, етнокултурни, икономически и екологични характеристики, в изясняването на които са ангажирани различни клонове на научното познание – медицина, психология, педагогика, социология, право и др.

Последиците от пренебрегването на детето са сложни и комплексни и зависят както от възрастта му, от вида, честотата и продължителността на negliжирането, така и от наличието на добре развита и достъпна мрежа за социална подкрепа за децата и техните семейства; от своевременна реакция и намеса на отговорните институции и специалисти; от качествено и навременно предоставяне на социална услуга от орган по закрила на детето; от отношението на родителя към проблема и готовността му за сътрудничество със съответните специалисти; от нагласата му за активност и лична ангажираност за решаване на проблема.

При направения съпоставителен анализ между визираното в правилника понятие и това, използвано в публикации на Организацията на обединените нации и Международната здравна организация, не се открива съществено различие в съдържателно отношение. В тях под пренебрегване на детето се разбира „провала на един родител да осигури развитието на детето – когато родителят е в състояние да направи това – в една или повече от следните области: здравеопазване, образование, емоционално развитие, хранене, подслон и безопасни условия на живот ... в контекста на наличието на умерени ресурси в семейството или полагащия грижи за детето, което може да причини или има голяма вероятност да причини вреди върху здравето на детето, физическото, умственото, духовното, моралното или социалното му развитие. Това включва провал в надзора и защита на децата от посегателства“ [47, с. 142].

В специализираната литература по проблемите за насилието над детето се открива аналогичен смисъл на дефиницията, според която то се разглежда като „пренебрегване потребностите на детето“, „пренебрегване на интересите и нуждите на детето“ [2, 200–201] или „неспособност на родителя (настойника) да осигури детето с подходящи грижи, удовлетворяващи потребностите, характерни за възрастта, които детето не е в състояние да си осигури само“ [38, с. 14].

Като синоними на „пренебрегване“ се употребяват понятията „неглижиране“ или „занемаряване“ [33, с. 12]. Самият термин „неглижиране“ произлиза от английското „neglect“, което означава пренебрегвам, занемарявам, изоставям, не обръщам внимание на, не се грижа за.

Други автори използват израза „липса на родителска грижа“ вместо понятието „неглижиране“ или „пренебрегване“ [2, с. 201].

В българската социална практика понятието „липса на родителска грижа“ насочва вниманието към специфична група от подрастващи – деца лишени от родителска грижа, които се отглеждат и възпитават в специализирана институция, т.е. извън естественото им социално обкръжение – семейството. Децата, отглеждани в институция, често са наричани „деца в неравностойно социално положение“ или „деца в риск“ [28]. Тяхната социална неравностойност е детерминирана от факта, че произхождат от дисфункционални семейства и/или такива с нарушена структура – деца на починали родители; с неизвестни родители (изоставени с или без отказ от родителите им); такива, на които родителските права са ограничени или изцяло отнети по реда на чл. 131 и чл. 132 от Семейния кодекс; деца, чийто родители без основателна причина трайно не полагат грижи за тях; чиито родители се намират в трайна невъзможност да ги отглеждат; деца, които са жертва на различно по вид насилие в семейството и „съществува сериозна опасност от увреждане на тяхното физическо, психическо, нравствено, интелектуално и социално развитие“ [11]. Съобразно тази гледна точка може да се счита, че тези деца са от категорията на пренебрегнатите. Оттук – по смисъла на Закона за закрила на детето, това са обстоятелства, явяващи се правни основания за настаняване на дете извън семейството като вид мярка за закрила.

В различни публикации по проблема авторите най-често се обединяват около тезата, че пренебрегването има три разновидности: физическо, към което отнасят и медицинското неглижиране, образователно и емоционално [38, с. 14; 2, с. 201; 46, с. 11].

За физическо неглижиране може да се говори при наличие на незаинтересованост от страна на родителя за осигуряването на базисни потребности на детето от храна, облекло и подлсон; при отказ и/или забавяне на здравни грижи (непредоставяне или неприлагане в съответствие с предписаното медицинско лечение, напр. имунизации, хирургични интервенции, лекарства); при изоставяне на детето; при изгонването му от жилището или отказ да

бъде прието обратно в дома, когато е избягало и се е върнало или е било намерено от компетентните власти; при неадекватен родителски контрол и допускане детето системно да изпада в състояние на безнадзорност. Като проявление на физическото negliжиране в литературата се описва състоянието „failure to thrive“ „неспособност за процъфтяване“ – незадоволително физическо развитие, тегло и ръст под нормата за възрастта на детето, нездрав общ вид, лоша хигиена на кожата, възбудимост, отегченост, а като крайна негова форма е „психосоциалният нанизъм“, описан при деца над 5-годишна възраст, когато те престават да растат и да се развиват независимо от адекватното количество храна, което получават. Тези деца са с нормални пропорции на тялото, но са прекалено дребни за възрастта си. Състоянието е свързано с обратими ендокринни процеси, свързани с намален растежен хормон [38, 128–129; 43, с. 80].

Образователното negliжиране се отнася до незагрижеността на родителя за образователното развитие на детето и по-конкретно за редовната посещаемост на учебните часове, незаписването или спирането на детето от училище, т.е. невъзможността или нежеланието да се съобразят с държавните изисквания за посещаване на училище, неосигуряване на други образователни потребности на детето и потребностите от социално развитие и постижения.

Емоционалното negliжиране включва в себе си прояви като неадекватно отглеждане и предоставяне на афективни грижи; допускане детето да е системно малтретирано от друг член на семейството; позволяване на употреба на упойващи вещества и алкохол или друго маладаптивно поведение; отказване на психологични грижи за детето.

Други автори правят по-детайлно разграничение, идентифицирайки пет форми на пренебрегване, които в определен смисъл припокриват и допълват горните три. При тази класификация физическото и медицинското negliжиране се интерпретират като две самостоятелни форми. По отношение на неполагането на грижи за емоционалното развитие на детето се описват: емоционално пренебрегване, което се свежда до неуспеха да се предвидят емоционалните нужди на детето, и пренебрегване на умственото здраве, което се свързва с неуспеха да се осигури или да се спазят препоръчани корекционни или терапевтични процедури, в случаи на сериозни емоционални или поведенчески разстройства. Последната форма от тази класификация е образователното пренебрегване [45, с. 2].

Тези дефиниции са пряко свързани с проблема за родителския капацитет или способността на родителя/лицето, полагащо грижи за детето да го отглежда правилно и ефективно, да разбира, разпознава и отговаря по подходящ начин на нуждите му, т.е. да се справя с обема от родителски задължения, свързани с осигуряването на безопасна, спокойна и хармонична среда за неговото развитие.

За да бъде определено като пренебрегване поведението на родителя, попечителя или лицето, което полага грижи за детето, „когато е в състояние да го направи“, следва да се направи анализ на:

- знанията на родителя в областта на детското развитие през различните етапи от психо-социалното развитие на детето;
- уменията на родителя да разпознава и удовлетворява физиологични и емоционални потребности на детето в съответствие с възрастовите периоди на развитие;
- познанията на родителя в сферата на възпитанието и готовността му да прилага разумни и хуманни дисциплинарни мерки при отглеждането на детето;
- възможностите на родителя да осигури постоянен източник на ресурси за осигуряване на настоящите и бъдещи нуждите на детето;
- възможностите на родителя да подпомага детето си и да го напътства относно социалните ограничения, за да може то да изгради свой модел на морални ценности и устои, както и на социално поведение, съобразено с нормите на обществото, в което то ще израстне.

Причините за пренебрегването на детето могат да бъдат както обективни, така и субективни и са свързани предимно с активното или пасивно поведение на отговорния за отглеждането и възпитанието на детето възрастен. В този смисъл се очертават три типа negliжиращи родители. При първия тип пренебрегването на детето е в резултат на ограничен или липсващ опит у родителите за полагане на грижи, което може да е следствие на ниската им възраст; на слабата им образованост и невежество; на социална изолация; на критични събития като безработица, недостиг на средства за съществуване; на раздяла на брачните или съжителстващите партньори; на липса на подкрепа в семейната микрогрупа или на значими други. При втория тип пренебрегването може да се разгледа като проява на овладян в миналото опит, т.е. това са родители, произхождащи от хаотични, малтретиращи и negliжиращи семейства. При следващия тип пренебрегването е обусловено от наличието на личностни и емоционални разстойства, психични заболявания или зависимости у отглеждащия детето [38, с. 129].

Зад тези причини прозират редица проблеми, свързани с отглеждането и възпитанието на детето, както и нарушения във функционирането на семейната институция. Съгласно Семейния кодекс родителят има правото и задължението да се грижи за физическото, умственото, нравственото и социалното развитие на детето, за неговото образование и за неговите лични и имуществени интереси. Той трябва да отглежда детето, да формира възгледите му и да осигурява образованието му съобразно възможностите си и в съответствие с нуждите и наклонностите на детето и с цел израстването му като самостоятелна и отговорна личност.

Ролята и значението на семейството за формиране на личността е специфична и неизпълнима от друга социална институция. Тази значимост и

специфичност произтича от факта, че то е „първото социално обкръжение“ на детето, в което се полагат основите на личността, в което се овладяват първите модели на поведение, първия социален опит [2, с. 15]. Уникалната роля на семейството е пряко свързана с основните му задачи – физическото и духовно възпроизводство на човека. То е базисната институция, в която детето получава необходимите материални и емоционални средства за живот. Родителите трябва да осигурят възможности за задоволяване както на физиологичните му потребности, така и на потребностите му от емоционално общуване.

Степента на влияние на семейството върху процесите на формиране и социализиране е показателна, ако се проследят променящите се тенденции при дефиниране на неговата същност. Ако преди семейството се е схващало главно като биологична и възпроизводствена единица, то днес се разглежда като „естествено житейско обединение, включващо всички личности, които се идентифицират с него и са повлияни от него посредством циркулиращо споделяне на емоции“ [42, с. 210], т.е. динамиката на семейните отношения и емоционалния климат в него се приемат като решаващи.

Паралелно с безспорните конструктивни функции на семейството, с потенциалните му възможности да оказва подкрепа на членовете си, е доказано и неговото деструктивно, асоциално и криминогенно влияние, което е продиктувано от дисхармонията на отношенията в него.

Ако се приеме водещата роля на семейството и характерът на ранните взаимоотношения в него за нормалното или паталогично развитие на личността, за изграждането на доверие или недоверие към външния свят, то първоизточникът на аномалните поведенчески прояви на детето следва да се търси в случаите, когато семейството или не съществува за детето (детето е отглеждано в извън семейна обстановка), или когато липсва позитивна емоционална връзка между родителите и него. В литературата лишаването на детето от родителски грижи, внимание, любов и психическите последици от това се означава с понятието „депривация“. За сериозно отсъствие на родителско обгрижване се говори, когато:

- ✓ детето бъде отделено от родителите (или майката) и се отглежда институционално, при което не се осигурява пълноценното им заместване;
- ✓ детето претърпява честа смяна на лицето или лицата, които изпълняват ролята на родители;
- ✓ получаваните от детето грижи от биологичните родители или лицата, които поемат техните функции, са недостатъчни.

Последствията са различни по вид, тежест и продължителност. Те зависят от количествените и качествени особености на полаганите за детето грижи до момента на неговото депривирание, а също и от възрастта му, тъй като тя определя степента и вида на разстройството.

Ако прекъсването на емоционалната връзка настъпи през първата година от живота на детето и не бъде адекватно заменена до около третата, в този случай най-лесно се деформират:

- интелектуалните процеси – реч и абстрактно мислене;
- някои страни на социалното поведение – прояви на враждебност и агресия или саможивост и апатия към околните, склонност към изпадане в зависимост и подчиненост спрямо друг човек;
- психиката – анаклитична депресия, аутизъм;
- способността за постигане на дълбока емоционална свързаност с друго лице [21].

Настъпилото в по-късен етап от психо-социалното развитие на детето занемаряване принципно предполага по-незначителни и по-лесно преодолими негативни психически и поведенчески последици. Въпреки това, ако децата получават минимално внимание, топлина и позитивност от хората, които се грижат за тях, е твърде вероятно да развият отрицателни, глобални вярвания за себе си, например, че те са нежелани или безполезни [44, с. 309]. В този смисъл неудовлетворените потребности на детето от безусловно и безрезервно емоционално общуване и обвързаност с родителите възпрепятства формирането на усещане за сигурност, защитеност, за желаност. На тази основа то изгражда неправилна представа за себе си, развива ниска самооценка и малоценностни изживявания, чиито проекции водят до нарушен процес на социално вграждане и социално утвърждаване.

Като цяло емоционалното неприемане от родителите е обстоятелство, което травмира детската психика. В стремежа си да замести нарушената релация родител–дете то търси алтернативни на тях, като често осъществява контакти, от които овладява „отрицателни стереотипи на поведение“ или бива манипулирано по начин, превръщайки го в обект на престъпни посегателства [41, с. 50].

Редица изследвания и практиката потвърждават разстроените взаимоотношения в семейството и наличието на конфликти като основна детерминанта на деструктивното влияние на семейството по отношение на детското развитие. Конфликтите в семейната общност могат да се разгледат на две нива: конфликти и неразбирателство между родителите и противоречия и конфликтни взаимоотношения между родителите и децата.

Конфликтните отношения на ниво родители възникват и протичат на различна основа: от емоционална и характерова несъвместимост, проява на неуважение и незачитане на партньора; наличие на насилствени елементи в отношенията им, до крайни възгледи и позиции във връзка с възпитателните им функции и отглеждането на потомство. Това неминуемо създава проблем за самото дете, защото то е раздвоено и объркано по отношение на правилната оценка на избора на собствени ценности, която в процеса на развитие и съзряване му предстои да направи [17, с. 106].

Независимо от съдържателната обусловеност, противоречията между тях и особено разпадането на семейството (разтрогването на брака, разделя на родителите, намиращи се във фактическо съжителство или честата смяна на партньора на единия родител) се преживяват остро и болезнено от детето. При тези семейства основният риск се крие в „бягството от родителската роля и предоставянето ѝ на другия родител, на прародителите или на детските заведения“, при което „детето расте в перманентен дефицит на родителска любов“, чиито проекции в детското съзнание намират израз в чувствата за нежеланост и необичаност, което може да се превърне в трайна личността нагласа [2, с. 63]. Много често то счита, че причините за неразбирателството между родителите му се коренят в него. Това поражда негативни емоционални изживявания, които нерядко са в основата на редица асоциални прояви – бягства от дома, скитничество, суицидни опити, кражби, агресивни отношения и други, целящи да насочат родителското внимание към детето. В някои случаи асоциалната или противоправна позиция, която заема детето, е в определена степен несъзнателна и целяща да изрази детския протест. В други случаи тя се основава на недостатъчния му опит и зрялост да прецени своите реакции и вярването, че чрез дистанцирането си от родителите те ще превъзмогнат конфронтацията помежду си. В редица ситуации, обаче, насочеността на детето към деструктивни форми на изява е преднамерено избрана, тъй като освен родителското внимание то счита, че може да постигне и укрепване на семейната цялост.

Един от признаците за хаотично семейство е наличието на насилие между партньорите или над децата в него, като упражняваните форми на насилие нанасят трайни и дълбоки травми не само на пряко засегнатите от насилствените действия. Нерядко насилието между съпрузите се пренася и върху децата. В количествено национално представително изследване по проблемите на домашното насилие, проведено от фондация Джендър проект в България, се констатира, че в процеса на насилие между съпрузите като средство да се постигне подчинение се упражнява насилие върху децата [7, с. 16].

За психичното здраве на детето еднакво влияние оказват както индиректното му участие в насилствени отношения (като наблюдател), така и ако бъде пряк обект на агресивни актове. У такива деца се наблюдава нарушена адаптация към най-близкото социално обкръжение, засилва се тревожността, чувствата на несигурност, изолация и алиенация. Като компенсаторни механизми се отчитат проявите на физическа или вербална агресия към околните, а като последица – формиране на недоверие както към най-близката социална група, така и базисно недоверие към възрастните и институциите като цяло. При системно малтретиране бягството от дома е спасение за тези деца.

Особено опасна е проекцията на конфликтните отношения родители–деца. Конфликтогенните причини са разнообразни и противоречиви по своята природа. Онези, които имат значение на фактори, провокиращи поведенчески

и психологични проблеми, са тясно свързани с емоционалното negliжиране на детето: непризнаване или принижаване на авторитета му, незачитане на личната свобода и мнение; занижен или крайно завишен контрол, стигащ до налагането на неоснователни ограничения и табути, които, съчетани с недоизграден самоконтрол, нравствено-оценъчна способност, склонност към импулсивно и емоционално отреагиране, особено характерни за юношеската възраст, могат да доведат до изработване на стихийна и немотивирана проява под формата на протест. В случай че родителят не е в състояние да идентифицира проблема и не се намеси с оглед да бъде своевременно неутрализиран и пресечен, може да се трансформира в модел на мислене и трайна поведенческа нагласа, в един заучен дезадаптивен модел, който се проявява както в поведението, така в емоциите, навиците, мисленето и езика [15, с. 276].

Интензивен източник на напрежение се съдържа в парадоксалните отношения в семейството, налагани от родителите – във взаимоотношенията помежду си желаят да установят принцип на егалитарност, като едновременно с това се стремят да запазят доминиращи и авторитарни позиции спрямо децата [2]. Тази противоречива ситуация се възприема от детето и провокира съответна реакция. Стремешът му към еманципация във всички сфери на живота и особено от родителите, а от тяхна страна – системното му непризнаване и опити да бъде неутрализиран чрез тактиката на диктата, на императивното изискване и послушание, на използване на “пълната материална зависимост на подрастващия от родителите“ за постигане на емоционална привързаност и съхраняване на родителския авторитет, генерира остър конфликт [пак там, с. 28]. Често решаването му се изразява в отчуждение от значимите до този момент – родителите, заместване на семейната среда с нова, по-малко потискаща и репресивна, напускане на училище, търсене на работата или осигуряване на средства чрез кражби, грабежи, незаконна търговия, проституция и др.

Като цяло конфликтните взаимоотношения в семейството (скрити или явни), естеството на техния характер, честотата и интензитета на проявлението им се отразяват върху детето, като последиците са различни отклонения в психичен и социален смисъл. Един от сериозните проблеми, който възниква като проявление на конфликтните семейни ситуации или на слабостите в социализиращото въздействие и контрол от страна на родителите, е изпадането на детето в състояние на безнадзорност. Изгонването или бягството на детето от дома е фактор с изключително силно влияние върху противоправното поведение на подрастващите. Напускането на дома автоматично свързва детето с улицата и главно с негативните ѝ въздействия [4, с. 82].

Аналогични биха били поведенческите прояви у деца, отглеждани в семейство с асоциална ориентация (наличие на родители алкохолици, наркомани) или криминално проявени. Възпитателните приоритети на този тип семейства частично или тотално се разминават с ценностите, нормите, изискванията на социума и установения правов ред. Налице е стихийно социали-

зиращо влияние и преднамерено, целенасочено въздействие върху детето за формиране у тях на асоциално съзнание и поведение [3, с. 401].

Тясно свързано с безнадзорността на малолетните и непълнолетните, разбирана като „свкупност от негативно променени социални отношения, които водят до нарушаване на контролно-развиващата функция на обществото по отношение на част от подрастващите“, е отпадането на детето от образователната система [20, с. 8].

Редица публикации изследват подробно причините за отпадането на децата от училищната образователна система в България. Те анализират и очертават различните позиции на имащите отношение към проблема – родители, учители, ученици, директори на училища, педагогически съветници, социални работници, експерти [24; 25; 29; 31].

В контекста на разглежданата проблематика образователното negliжиране на детето е пряка проекция на нарушените социализиращи и формиращи функции на семейството, тъй като „в семейния възпитателен стил е проектирана и образователната традиция на етнокултурната общност, към която то принадлежи“ [28, с. 39]. Т.е. от степента на образование на родителя, от отношението му към образованието и от мястото му в семейната ценностна система зависи до голяма степен мотивацията на детето за участие в процеса на обучение и „по-продължително присъствие на децата в училище и отпадане на по-късен етап от системата“ [31, с. 20].

Децата напускат образователната система по различни причини. Данните на Националния статистически институт показват относително постоянна тенденция на броя на напусналите училище деца през последните дванадесет години [49]. За целия визиран период сборът от напусналите ученици „поради нежелание“ или „по семейни причини“ е преобладаващ във всички степени на училищната образователна система. Множество въпроси буди формулировката напуснали училище „поради нежелание“, особено за децата от I до около IX–X клас, когато те са на възраст, подлежаща съгласно закона на задължително училищното обучение. Тази възраст предполага липсата на достатъчно изградени социално-психологически и волеви качества, опит и познания у детската личност, които да я превърнат в способна да направи осъзнат избор за своето развитие. Поради тази причина именно родителят има правото и задължението да се грижи и взема решения за образованието на детето си.

Според социологическо проучване по проект „Изследване на причините за отпадане от училище в България“ (проведено от Витоша рисърч, съвместно с Министерство на образованието, младежта и науката (МОМН) и УНИЦЕФ, което се позовава на данни от Националния статистически институт и системата АДМИН на МОМН) зад „семейните причини“ децата да напускат училище се крият фактори като: ранно сключване на брак при момичетата и раждане на дете; миграция на семейството (като се изключат тези ученици, легализирали свидетелствата си за завършен клас/степен, които не са отпад-

нали); проблеми и конфликти в семейството/между родителите (развод, пианство, побои и пр.); нежелание на родителите детето да ходи на училище; страх от открадване; страх от изпращане в друго населено място; необходимост за извършване на работа в дома; грижа за роднини, близки; липса на родителски надзор и заинтересованост на родителите; негативно отношение към образованието от страна на родителите и/или детето. Макар да са изведени като самостоятелен фактор, икономическите причини за прекъсване на обучението на децата са тясно свързани със социално-битовия контекст на семейното благополучие.

Етнокултурните характеристики са водещи сред детерминантите за напускането на училищната среда, особено за децата от ромския етнос, съгласно цитираното изследване [пак там, с. 34].

Така формулирани, факторите за напускане на училищната система „поради нежелание“ и „поради семейни причини“ директно се асоциират с дефицити по отношение на ролята на родителя да бъде субект на социален контрол, т.е. да бъде основен източник на власт и влияние, който насочва, ръководи, оценява, коригира, санкционира в процеса на взаимодействие с децата“ [18, с. 50].

Проекциите и последствията от образователното negliжиране се откриват в нарушената социализация на подрастващите, в повишаване на социалните рискове в техния живот, като например въвличането им в най-тежките форми на детски труд (детска проституция, детска порнография, използването, доставянето или предлагането на деца за незаконни дейности, в частност за производство и трафик на наркотици или работа, която по своето естество или при обстоятелствата, при които се упражнява, е възможно да увреди здравето, безопасността и морала на децата). Според цитираното изследване като „Причини за отпадане на децата от училище в България“ 67% от изследваните ученици на възраст 12–16 години посочват, че децата, които не посещават училище, най-вече бездействат, виждат се с приятели или си стоят вкъщи, но без това да е свързано с някаква трудова дейност или конкретна причина, оправдаваща отсъствието им от училище [31, с. 30]. В този контекст необхващането на подлежащи на обучение деца предопределя и „неспособност за справяне с нарастващия брой проблеми“, които се изправят пред тях: професионална неустойчивост и социална дисквалификация, трудности за включване в пазара на работната сила, увеличаваща се бедност, наркомания, младежка престъпност и насилие“ [25, с. 22].

Отношението към бъдещето на юношите е множествоно детерминирано както от техния семеен и институционален опит, така и от специфичните социокултурни вярвания и очаквания, споделяни от връстниците и значимите възрастни. В случай че бедната на познавателен, на емоционален и социален опит среда и физическо, психическо, морално и образователно депривирание са доминантни в процеса на социализация и енкултурация на детето, вероят-

ността тази среда да го превърне в социален аутсайдер, неспособен да реагира на проблемна ситуация дори и чрез обичайно поведение, е твърде голяма. Констатирането на подобен краен резултат във формирането на младия човек означава, че системата за закрила на детето в най-общ план не е съумяла да резлизира своевременно своите функции по идентифициране и подпомагане на деца и семейства в риск. Това от своя страна налага да се очертаят, разгледат и анализират законовите и практическите възможности на специализираните служители за работа с деца в полицията по случаи на пренебрегване на детето.

ПОЛИЦИЯТА И ДЕЙНОСТТА ПО ПРЕВЕНЦИЯ НА ПРЕНЕБРЕГВАНЕТО

Към работата по проблемите на насилието над децата в България отношения имат и всички институции и специалисти, които по смисъла на Закона за закрила на детето са органи по закрила или доставчици на социални услуги за деца. Ангажимент към проблема има и цялото общество, проектиран в задължението за съдействие от страна на всяко лице, на което стане известно, че дете се нуждае от закрила, като уведоми незабавно дирекция „Социално подпомагане“, Държавната агенция за закрила на детето или Министерството на вътрешните работи. Приет през 2000 г., законът урежда правата, принципите и мерките за закрила на детето, органите на държавата и общините и тяхното взаимодействие при осъществяване на дейностите по закрила на детето. Този акт определя и ролята на Министерство на вътрешните работи, в лицето на неговия министър, като орган, който реализира държавна политика в тази област. Конкретните отговорности в това направление са регламентирани в чл. 6а от същия закон. Те изискват участие в провеждането на държавната политика в областта на закрилата на детето, в разработването, изпълнението и отчитането на Националната стратегия за детето и Националната програма за закрила на детето, в разработването на координационен механизъм за взаимодействие на специалистите, ангажирани в тази област. В рамките на своите правомощия министърът на вътрешните работи участва в осъществяването и контрола на специализираната закрила на деца на обществени места, преминаването им през българската държавна граница и предоставянето на полицейска закрила на дете чрез специализираните органи на МВР.

Специализацията на служителите за работа с деца в полицията е предопределена от Закона за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните (ЗБППМН) и Правилника за Детските педагогически стаи (ПДПС). И в двата нормативни документи е посочено, че Детските педагогически стаи са специализирани заведения, които се откриват към общините, а при необходимост и към районите и кметствата. Това става по предложение

ние на органите на Националната полиция, с решение на общинските съвети и със съгласието на министъра на вътрешните работи. Детските педагогически стаи (ДПС) се завеждат от инспектори, назначавани от министъра на вътрешните работи. Основно изискване към лицата, които заемат тези длъжности, е да притежават висше педагогическо образование [10, чл. 26] или висше образование и педагогическа квалификация [34, чл. 4].

Инспекторите от ДПС реализират широк кръг от дейности:

- за защита правата, живота, здравето и имуществото на малолетните и непълнолетните от престъпни посегателства;
- за разкриване, изучаване и отстраняване на факторите, обуславящи извършването на престъпления и противообществени прояви от малолетни и непълнолетни;
- за издирване и установяване на малолетни и непълнолетни – обект на престъпно посегателство и малтретиране от страна на родителите, на лицата, които ги заместват, или на трети лица, като предприемат съответстващи мерки или уведомяват компетентните органи;
- за издирване на деца, извършители на противообществени прояви и престъпления, и на деца, изпаднали в състояние на безнадзорност или напуснали домовете си, живеещи в нездрава семейна и приятелска среда, както и насочването им към специализирани органи и заведения за диагностика, лечение и въздействие;
- за реализиране на комплекс от корекционно-възпитателни и последващи превантивни мерки с оглед неутрализиране на асоциалното поведение на водените на отчет в ДПС;
- оказване на специализирана помощ за малолетни и непълнолетни – обект на престъпно посегателство;
- взаимодействие с други държавни органи и институции при провеждане на превантивни дейности, с подрастващи, родители и педагози [34, чл. 1, 6, 7].

Специфични задачи и функции, свързани с „превенция на детската престъпност и престъпността срещу тях“ [32, с. 294], осъществяват и инспекторите по линия борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните (ИБППМН). Основните дейности, които реализират тези служители, се свеждат до:

- ✓ анализ на състоянието, структурата, динамиката и тенденциите в развитието на престъпността и противообществените прояви сред децата, както и на извършените срещу тях престъпни посегателства;
- ✓ разработване и провеждане на превантивни мероприятия за ограничаване и предотвратяване на престъпленията и противообществените прояви, извършвани от подрастващите и срещу тях;
- ✓ осъществяване на полицейска закрила на деца в съответствие с действащото законодателство;

✓ организиране, координиране, контролиране и методическо ръководене работата на инспекторите от ДПС;

✓ взаимодействие с държавни органи и юридически лица с нестопанска цел, имащи отношение по превенция на детската престъпност;

✓ оказване на съдействие на разследващите органи и други полицейски служби по превенция, предотвратяване, пресичане, разследване и разкриване на престъпления извършени от и срещу деца;

✓ извършване на проверки по преписки и сигнали за малолетни и непълнолетни, извършители на противообществени прояви и/или престъпления и за деца обект на противоправно посегателство;

✓ изпълняване на оперативно-издирвателна дейност, съгласно Раздел единадесети от закона за Министерство на вътрешните работи.

Основният разграничителен паралел в дейността на двата специализирани субекта за работа с деца в полицията може да се открие в два основни пункта:

➤ оперативно-издирвателните и контролно-методически функции, реализирани от инспектора по линия БППМН;

➤ индивидуална корекционно-възпитателна работа с водените на отчет в ДПС малолетни и непълнолетни, осъществявана от инспектора от ДПС, каквито не осъществява инспектора по линия БППМН.

В практическата дейност на специализираните служители за работа с деца в полицията се очертават две основни и взаимосвързани направления – изпълнение на полицейски и социално-педагогически функции. Тази насоченост на дейността е детерминирана от правната ѝ регламентация, съдържаща се в редица законови и подзаконови нормативни актове: Закон за Министерство на вътрешните работи и Правилник за неговото прилагане, Закон за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните, Правилник за детските педагогически стаи, Методически указания за дейността на инспекторите от детска педагогическа стая в страната (МУДИДПСС), Закон за закрила на детето, Наредба № I – 51 от 12 март 2001 г. за условията и реда за предоставяне на полицейска закрила на детето, Споразумение за сътрудничество и координиране на териториалните структури на органите за закрила при случаи на деца, жертви или в риск от насилие, Координационен механизъм за рефериране и обгрижване на случаи на непридружени деца и деца – жертва на трафик, завръщащи се от чужбина, и др.

Това отрежда на служителите от ДПС едно „особено място в системата на МВР“, което по своята същност е междинно и свързващо в мрежата от институции, работещи с деца в по-широкия социален контекст [14].

Като специализирани служители за работа с деца инспекторите от ДПС и инспекторите по линия БППМН се назначават от министъра на вътрешните работи и в този смисъл те са част от Криминална полиция със статут на оперативни работници, поради което като основни професионални отговорности

припознават визираните в чл. 6 от ЗМВР задачи. Изпълнението на тези задачи протича успоредно със социално-педагогическите, възложени по ЗБППМН и Правилника за ДПС.

Най-общо полицейските функции се отнасят до предотвратяване на противообществените прояви и престъпления от и срещу деца, а социално-педагогическите – до издирването, установяването, наблюдението, коригирането и превъзпитанието на онези подрастващи, които са се отклонили от социално желателното поведение и развитие [30, с. 3]. Социално-педагогическите измерения в дейността на специализираните служители за работа с деца в полицията се съдържат в онези задължения, които следва да реализират с оглед защита на децата, обект на противоправни деяния, жертвите на насилие и на онези, които живеят в дисфункционални семейства, както и насочването им към служби за оказване на социална и психологическа подкрепа.

Именно тази сложна взаимовръзка между нормативно предписаните функции разкрива възможностите на специализираните служители за работа с деца в полицията да са активен субект в работата по случаи на пренебрегване на детето.

Условно организацията на дейността на специализираните служители за работа с деца в полицията по случаи на пренебрегване на детето може да се разгледа в два аспекта: издирване и установяване на тази категория лица и последващи действия за решаване на констатиран случай.

Идентифицирането на малолетните и непълнолетни, които се нуждаят от помощ, тези, които се намират във висок риск от проява на насилие в семейството, оставените без надзор, живеещи в нездрава семейна среда и намесата на специалиста, преди те да са станали жертва, както и ранното откриване на деца, които са обект на престъпно посегателство и на малтретиране от страна на родителите, на лицата, които ги заместват, или на трети лица предполага инспекторите от ДПС внимателно да изучават социалните и демографски особености на обслужвания район, да познават икономическото и битово състояние на населението, криминалната активност в съответната територия, както и изявите на отделните социални групи. Успешното реализиране на тази задача означава инспекторите от ДПС и за БППМН да търсят и използват различни източници за системно получаване на информация за състоянието на застрашените и разстроените семейства и поведението на децата в тях [20, с. 27]. Това предполага професионална компетентност и „отвореност“ към всички външни за системата на МВР фактори, с които има досег инспекторите от ДПС, и за БППМН с оглед те да изградят добро взаимодействие със специалистите работещи с деца на територията на съответната община – социален работник от отдел „Закрила на детето“, училищни власти, представители на Местна комисия за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните (МКБППМН), обществени възпитатели,

общинска администрация, служители в здравни заведения, юридически лица с нестопанска цел, работещи по закрила на децата и др.

Друг способ за откриване на negliжирани деца е тясно свързан с индивидуалната корекционно-възпитателна и консултативна дейност, която инспекторът от ДПС осъществява с малолетните и непълнолетни, водени на отчет в ДПС и с техните семейства. Изграждането на доверителни отношения между тях е предпоставка, от една страна, самите родители или деца да потърсят подкрепа за преодоляване на проблеми в собственото им семейство, а от друга, да предоставят сведения за други деца, обект на negliжиране от родителите си. Изучаването на личността на водените на отчет в ДПС деца предполага инспекторът да проучва взаимоотношенията им не само с най-близкото обкръжение, но в по-широк социален контекст – приятелската среда в и извън училище, по местоживеене, посещаваните от подрастващите места. В хода на подобни мероприятия инспекторът може както да придобие информация за други деца, нуждаещи се от подкрепа и закрила, така и непосредствено да установи такива, negliжирани от своите родители.

Едно от функционалните задължения на инспектора от ДПС е да организира и извършва в обслужвания от него район проверки на местата, където се събират малолетни и непълнолетни и съществуват условия за извършване на престъпления и противообществени прояви от тях и срещу тях. В тази връзка системното провеждане на операции за проверка на спазването на режима на присъствие на деца на обществени места, регламентирани в Закона за закрила на детето и Наредбата за специализирана закрила на деца на обществени места, са подходяща форма за издирване на малолетни и непълнолетни, спрямо които родителите не упражняват адекватен контрол и ги оставят без надзор. Провеждането на самостоятелни полицейски и/или съвместни проверки с участието на различни институции – МКБППМН, отдел „Закрила на детето“, Главна инспекция по труда, регионални здравни инспекции и други позволяват да се контролира спазването от работодателите на режима и условията на работа, установени за непълнолетните, както и идентифицирането на деца въввлечени в нерегламентирана трудова дейност или в тежки форми на детски труд. Това по същество означава да се установят и онези малолетни и непълнолетни, които поради negliжиращо отношение от страна на своите родители са въввлечени в различни по характер трудови дейности.

Отново в изпълнение на своите задължения по оказване на съдействие на полицейски служби за издирването на малолетни и непълнолетни, напуснали самоволно или изгонени от домовете си, напуснали възпитателна институция, в която са настанени по реда на ЗБППМН и ЗЗД, инспекторът от ДПС осъществява дейност по издирването и установяването им в риск. Това съдействие не се ограничава единствено до намирането на детето и предаването му на лицето или институцията, която го търси. Непосредствено след установяване местонахождението на подобно дете, инспекторът от ДПС реализира комплекс от

мероприятия за установяване на причините за бягството му от дома, дали тази проява е отговор на наличие на инцидентни, изолирани конфликти в семейната общност или се касае за системно пренебрегване на неговите потребности. Задължителен елемент в тази работата е да се установят местата, на които е пребивавало детето по време на бягството, хората, с които е било в контакт, както и изследване на други обстоятелства, свързани с това дали е било обект или субект на противоправни деяния. Получаването и анализирането на тази информация ще послужи за диагностика на „проблемните зони“ в развитието на детето и прогнозиране на бъдещото развитие на случая.

Особено голяма стойност имат качеството и обемът на деловите взаимоотношения с учебните и корекционно-възпитателните заведения в обслужвания от инспектора район, контактите му с педагогическите съветници, учителските колективи и училищните комисии за БППМН за ранно идентифициране на случаи на образователно пренебрегване на децата. В това направление на дейност специализираният полицейски служител за работа с деца следва своевременно да получава данни за деца от проблемни семейства и за такива, подлежащи на задължително обучение по смисъла на Закона за народната просвета, но отпаднали и непосещаващи училище, които според ЗЗД са деца в риск. Неоснователното отсъствие на ученика от учебните часове, както и незаинтересоваността на отговорния за детето възрастен е един от индикаторите за наличие на проблемност в семейството, което изисква външна намеса за ограничаване на последващо отпадане на детето от образователната система.

Данни за negliжирани деца специализираните служители за работа с деца в полицията могат да получат чрез запознаване и изучаване на различни официални и неофициални документални източници при извършването на предварителни проверки по изясняване на факти и обстоятелства, както и при оказването на съдействие на органите на досъдебното производство при разследване на случаи, при които деца са обект или субект на престъпления.

Уведомяването на специализирания полицейски инспектор за дете в риск (независимо дали чрез самосезиране или чрез сигнал от външна институция или лица) формално може да се разгледа като втори аспект от дейността му по случаи на пренебрегване на дете от неговите родители. По силата на Правилника за ДПС и на Методическите указания за дейността на инспекторите от детска педагогическа стая в страната инспекторите участват или лично им се възлага извършването на предварителни проверки по изясняване на случаите, когато обект и субект на противоправни деяния са малолетни и непълнолетни лица. В казусите, относими към пренебрегване на детето, извършването на подобна проверка има своите изходни позиции. На първо място полицейският служител трябва да е добре запознат с нормативните документи, регламентиращи отговорностите и задълженията на родителите по отглеждането и възпитанието на своите деца и доколко официалната дефиниция на „пренебрегване

на дете“, съдържаща се в на Правилника за прилагане на закона за закрила на детето е относима към съответни текстове в други нормативни документи (Семеен кодекс, Наказателен кодекс, Закон за закрила на детето и др.). Тази преценка е наложителна както с оглед събирането на данни по изясняване на всеки получен сигнал за дете жертва на пренебрегване в семейството, така и за определяне дали действията и поведението на родителя представляват административно нарушение или престъпление, което ще послужи за набе-
лязване на следващите мерки за разрешаване на случая.

В хода на провеждането на подобна проверка се събират данни за самото дете за:

- възраст, пол и общо здравословно състояние;
- наличие на хронични соматични или психични разстройства;
- неговите потребности;
- структурата и характера на семейните отношения;
- дали е жертва на насилие или се намира в риск от такова и определяне на вида насилие;
- първоначалния момент на negliжирането му и коя от областите на неговото развитие засяга то;
- честотата на проявление, т.е. дали пропуските в родителското поведение са в резултат на изолирани и инцидентни прояви или е перманентна характеристика на полаганите от тях грижи;
- опасността или вредата, която е причинена на детето или дали има вероятност да му бъде причинена.

Анализира се и способността на родителите или лицата, които изпълняват тези функции, да се грижат за детето, т.е. дали отговорните за детето представляват опасност за личността, здравето, възпитанието или имуществото му и дали без основателна причина трайно не полагат грижи за него.

За установяване на тези данни специализираният полицейски служител провежда разговори и беседи, като сменя обяснения от всички лица, имащи отношение по случая. При необходимост и според конкретиката на случая из-
иска сведения, характеристики, справки, отчети, доклади и други документи за лица от учебни заведения, предприятия, фирми и учреждения, от дирекциите „Социално подпомагане“ и разкритите към тях отдели за „Закрила на детето“, здравни и лечебни заведения, доставчици на социални услуги, както и възлагат на вещи лица изготвянето на експертни справки и др.

В зависимост от първоначално постъпилите данни и съобразно резултата от извършената предварителна проверка инспекторът от ДПС предприема действия, които отново произтичат от функционалните му задължения по Правилника за ДПС, от една страна, а от друга – тези действия трябва да съобразени с най-добрия интерес за детето, т.е. да се преценят няколко обстоятелства: неговите желания и чувства; неговите потребности (физически, психически, емоционални); възрастта; опасността или вредата, която е при-

чинена или е възможно да настъпи, както и последиците, които ще последват за детето при промяна на обстоятелствата.

На първо място, когато събере достатъчно информация или в първоначално получения сигнал се съдържат данни, че детето е изпаднало в такова състояние на безнадзорност, което прави нецелесъобразно оставането му при родителите или при лицата, които ги заместват, специализираният служител за работа с деца в полицията може да го настани в Дом за временно настаняване за малолетни и непълнолетни по реда, предвиден в ЗБППМН и Правилника за организацията и работата на ДВНМН.

Специализираните полицейски служители за работа с деца, като орган по закрила на детето, разполагат с един сравнително нов инструмент за оказване на помощ и подкрепа на деца обект на престъпления и/или преживели насилие, каквато е полицейската закрила на дете. Същността и дейностите по осъществяването ѝ са фиксирани в чл. 38 от ЗЗД и Наредба № I – 51 от 12 март 2001г. за условията и реда за предоставяне на полицейска закрила на детето. По силата на тези два документа полицейската закрила на дете е спешна мярка, която се предоставя:

- на дете – обект на престъпление;
- на дете, за което съществува опасност да бъде въввлечено в извършването на престъпление;
- на дете, за чиито живот или здраве има непосредствена опасност;
- на дете, останало без надзор, изгубено е или е в безпомощно състояние.

Тази мярка намира своето конкретно приложение в случаи на пренебрегване на детето, по отношение на неподходящия надзор и контрол от страна на родителя, както и в случаи на физическо negliжиране, при което са настъпили такива вреди, които застрашават физическото оцеляване на подрастващия.

В обобщен вид предоставянето на полицейска закрила на дете означава отстраняването му от средата или субектите, които оказват или могат да окажат неблагоприятно въздействие върху него, и настаняването му в специално помещение към дирекция „Социално подпомагане“, Районно управление „Полиция“, Дом за временно настаняване на малолетни и непълнолетни към МВР, специализирана институция за деца, като не се допуска контакт с лица, общуването с които може да повлияе неблагоприятно върху детето [16, с. 23].

Всички тези дейности специализираният служител за работа с деца в полицията осъществява, съобразявайки и ангажиментите си по Координационния механизъм за взаимодействие при работа в случаи на деца, жертви или в риск от насилие, и за взаимодействие при кризисна интервенция, които регламентират участието му в мултидисциплинарните екипи на местно ниво. Взаимодействието е насочено към обединяване усилията на всички специалисти, имащи отношение към работа по конкретен случай на дете, което е жертва на

насилие или е в риск от насилие. Участниците в мултидисциплинарния екип изготвят съвместен план за действие по конкретния случай, определят обща дългосрочна цел в работата с детето и семейството. Прецизират конкретните задачи, мерки и услуги и срокове за изпълнението им. Изпълнението на тези задачи и мерки трябва да допринесе за предотвратяване на рисковите фактори за детето, за възстановяването му от последствията, както и да предоставят възможност за социалната му интеграция, рехабилитация и реинтеграция [19, с. 70].

На следващо място инспекторът от ДПС трябва да осъществи други две свои функции – сезираща и санкционираща [32, 452–463].

Първата от тях, сезиращата, се изразява в:

- ✓ уведомяване органите на местната власт и отдел „Закрила на детето“ при дирекция „Социално подпомагане“ за лица, подлежащи на задължително обучение по смисъла на Закона за народната просвета, отпаднали и непосещаващи училище. Тази функция произтича от чл. 7, ал. 1 и ал. 2 от Закона за закрила на детето, според който всяко „лице, на което стане известно, че дете се нуждае от закрила, е длъжно незабавно да уведоми дирекция „Социално подпомагане“, Държавната агенция за закрила на детето или Министерството на вътрешните работи“, включително когато „това му е станало известно във връзка с упражняваната от него професия или дейност, дори и ако то е обвързано с професионална тайна“ [11];

- ✓ предлагането на компетентните органи търсене на обществена, административна и наказателна отговорност от родителите или лицата, които ги заместват, неполагащи грижи за децата си и застрашаващи моралното, физическото и душевното им развитие, както и от тези, които ги подбуждат към извършване на престъпления.

Конкретните поводи за уведомяване на прокуратурата и съда от страна на специализираните служители за работа с деца в полицията в случаите на пренебрегването се явяват определени текстове от Наказателния и Семейен кодекс, ЗБППМН и Закона за защита от домашно насилие, които имат пряка връзка с установени факти за виновно поведение по отношение на малолетните и непълнолетните от страна на родителите, на лицата, които ги заместват, или на трети лица. Тези обстоятелства са:

- поведението на родителя представлява опасност за личността, здравето, възпитанието или имуществото на детето и когато той без основателна причина трайно не полага грижи за него и не му дава издръжка [36, чл. 131, 132]. Въпреки че в производство от подобен характер активна роля имат дирекциите „Социално подпомагане“, които са „единственият орган, чрез който на детето може да се осигури достъп до правосъдие“ [5, с. 6], то в правомощията на полицейския служител е при получени подобни данни да уведоми съответните институции или да извърши проверка, когато такава му бъде възложена от прокуратурата;

- когато се установи, че даден родител или настойник оставя „лице, намиращо се под родителски грижи или настойничество, без надзор и достатъчна грижа и с това създаде опасност за неговото физическо, душевно или морално развитие“ [чл. 182, ал. 1 от НК];

- при установяване, че родител или настойник „изтезава малолетно или непълнолетно лице, намиращо се под негови грижи или чието възпитание му е възложено“ [чл. 187 от НК];

- когато родител или лице, заместващо родителя, изложи „лице, лишено от възможността да се самозапазва поради малолетство ... по такъв начин, че животът му може да бъде в опасност, и като съзнава това, не му се притече на помощ“ [чл. 137 от НК];

- когато родител или лице, изпълняващо родителски функции, „съзнателно не окаже помощ на лице, за което е длъжен да се грижи и което се намира в опасност за живота си и няма възможност да се самозапази поради малолетство ... болест или изобщо поради своята безпомощност, в случаите, когато е могъл да окаже помощ [чл. 138 от НК];

- когато родител или друг сродник „получи откуп, за да разреши да встъпи в брак негова дъщеря или сродница“ [чл. 178 от НК];

- при принуда, оказана върху „малолетно или непълнолетно лице към извършване на престъпление или към проституция [чл. 188 от НК];

- когато някой „системно използва за вършене на прося лице, намиращо се под негови грижи“, като за случаите, в които деецът е родител или настойник на пострадалия, е предвидено по-тежко наказание [чл. 189 от НК];

- когато родител, злоупотребявайки с родителската си власт, „принуди свое дете, ненавършило 16-годишна възраст, да заживее съпружески с другия“ [чл. 190 от НК].

Подобно на Семейния кодекс и Законът за защита от домашно насилие предопределя една по-активна позиция на социалните работници от отделите за закрила на детето и на директора на дирекция „Социално подпомагане“, предоставяйки им възможността да инициират производство по издаване на заповед за защита, когато пострадалото лице е непълнолетно. Това не изключва възможността специализираният служител за работа с деца в полицията да уведоми компетентния съд и съответната дирекция „Социално подпомагане“, когато установи, че дете е жертва на домашно насилие. Въпреки че мерките за защита от домашно насилие предвиждат възможност за отстраняване на извършителя от съвместно обитаваното жилище за срок, определен от съда, то в практиката намира повече приложение институтът на полицейската закрила на дете, т.е. детето бива отстранявано от средата или субектите, които оказват насилие над него.

В рамките на производството по Закона за защита от домашно насилие специализираният служител за работа с деца може да окаже съдействие при

съблюдаване изпълнението на издадена заповед за защита, когато с нея се осигурява безопасността на малолетни и непълнолетни.

В ЗБППМН е предвидена възможност да се налагат възпитателни мерки спрямо родители, които не полагат необходимите грижи за децата си или не могат да се справят с отговорностите по тяхното отглеждане и възпитание, в резултат на което подрастващите са извършили противообществена проява или престъпление. С прилагането на мерките се цели да се обърне внимание на родителите върху грешките и пропуските, които допускат при възпитанието на децата си, както и да се повишат педагогическите им познания. Ролята на инспектора от ДПС в подобни случаи се изразява в това да предложи на МКБППМН мерки за въздействие спрямо тези родители или лицата, които ги заместват [34, чл. 9]. За да направи това предложение, специализираният полицейски служител трябва да е изучил причините и условията за противоправното поведение на конкретно дете.

Санкциониращата функция на инспектора от ДПС и инспекторът БППМН е свързана с административно-наказателната дейност, която осъществяват по отношение спазването на режима на присъствие на малолетни и непълнолетни на обществени места. Когато родителите, попечителите или другите лица, които полагат грижи за детето, не го придружават на обществени места след 20,00 ч., в случай че не е навършило 14-годишна възраст и съответно след 22,00 ч., ако е навършило 14, но не е навършило 18-годишна възраст, или не осигури пълнолетно дееспособно лице за негов придружител на обществени места след съответния час, то съгласно чл. 46, ал. 1 от ЗЗД тези нарушения се установяват с акт от полицейските органи, а директорът на областната дирекция на Министерството на вътрешните работи или оправомощено от него длъжностно лице издава наказателно постановление.

С оглед изпълнение на функциите по превенция на детската престъпност и на виктимизацията на децата специализираните служители за работа с деца в полицията могат да:

- ✓ разпореждат на родителите, настойниците и други лица, които полагат грижи по отглеждането и възпитанието, за упражняване на засилен контрол над поведението на децата, за полагане на достатъчно грижи за тях с оглед да не създават опасност за физическото, моралното и социалното им развитие, както и да не допускат децата им да бъдат въввлечени в престъпления;

- ✓ предупреждават устно или писмено лицето, за което има достатъчно данни и се предполага, че ще извърши престъпление или нарушение на обществен ред, т.е. във всички случаи, когато специализираният служител установи, че родителят може да извърши неправомерни действия спрямо детето си.

Изпълнението на описаните функции и задачи на специализираните служители за работа с деца в полицията няма за цел единствено формално спазване на процедурите по регистриране на случай на дете, неглижирано от своите родители, „препращането“ му към съответната дирекция „Социал-

но подпомагане“ и отнасяне на казуса към прокуратурата или съда. Зад тези процедури стои на първо място ангажиментът на полицейския служител да запази живота и здравето на детето от негативни влияния. При тези случаи, особено когато са свързани с тежки форми на пренебрегване или спрямо детето са упражнени други форми на насилие (физическо и сексуално), специализираният служител за работа с деца в полицията трябва да се погрижи за осигуряване на базисни потребности на подрастващия (подходяща съобразно възрастовото му развитие храна, облекло, хигиенни материали, медицинско обслужване при обективна нужда), създаване на добър психологичен климат, с оглед снемане напрежението и преживяванията на тревожност, което да подпомогне „отварянето“ на детето към споделяне на проблема му.

Реализирането на тези задачи изисква от полицейския служител да притежава специфична подготовка и умения както за разпознаване на различните видове насилие, така и за прилагане основните правила, техники и процедури за работа с деца, жертви на насилие. Единствено добрата подготовка на специалиста ще способства в ситуация на времеви недостиг да се получи по-подробна информация от детето относно фактите, довели до попадането му в рисковата и/или застрашаваща ситуация, да се очертае семейната ситуация и ресурсите за подкрепа на детето. Тази информация е от особено значение както за последващата работа с него, така и за идентифициране на други подрастващи от близкото обкръжение на детето, нуждаещи се от закрила. Работата по тези случаи е свързана с предприемането на съвместни мерки със социалните работници в дирекция „Социално подпомагане“ за отстраняване на причините и условията, представляващи опасност за физическото, психическото, образователно и социално развитие на детето. Тези действия се отнасят и до търсенето, намирането и включването в подходящи услуги за психосоциална рехабилитация на дете, negliжирано в семейството. При определяне на последващите действия, свързани с малтретираното дете, полицейският служител трябва да се съобразява с основните принципи на закрила, според които при възможност се предотвратява разделянето на детето от родителя и настаняването му в институция, като се работи по посока подпомагане на родителите да достигнат по-високи нива на грижа за детето си.

При всички случаи обаче извеждането на детето от семейството като превенция на negliжирането следва да се предприема в случаите, когато родителите не желаят да приемат предлаганата подкрепа или не са в състояние да подобрят семейната ситуация и да повишат родителския си капацитет. Така се процедира и в случаите, когато съществува непосредствена опасност за живота и здравето на детето или има вероятност да бъде въввлечено в престъпление.

Този аспект поставя дейностите на специализираните служители за работа с деца в полицията по случаи на пренебрегване на дете в графата на превантивната полицейска дейност, осигуряваща неговото предпазване от ув-

реждащи въздействия, както и осигуряване на специализирана помощ, която ще допринесе за повишаване благосъстоянието и психо-социалното му функциониране.

На специализираните служители за работа с деца в полицията е възложена отговорна социална мисия – защита правата, живота, здравето и имуществото на малолетните и непълнолетните от престъпни посегателства. Тази мисия те осъществяват от позицията на полицейски служители и на орган по закрила на детето. Работата по случаи на деца, жертви на насилие, винаги е предизвикателство за експертите в тази сфера. Предизвикателство е, защото те се сблъскват със страданието и болката на най-уязвимите и беззащитните в обществото – децата. Когато насилието срещу тях е упражнено от член на семейството, тогава проблемът е още по-сложен и комплексен, а последствията – по-травмиращи за детската психика. Това е валидно с още по-голяма сила по отношение на пренебрегването, което се свързва с неуспеха на отговорния за детето възрастен да се справи със задълженията си по неговото отглеждане и възпитание. Проекциите от този неуспех се откриват във всички сфери от живота на човека – физическо, емоционално и познавателно развитие, а негативните ефекти могат да се обобщят с нарушена социализация и риск от социално изключване. Основният риск за децата, които системно са отглеждани в дефицит на родителско внимание, на обич, на емоционално приемане, в несигурна и незащитена среда, без възможности за образование, се крие във вероятността този „опит“ да се превърне за тях в единствено „познатото“, т.е. в модел на мислене, нагласа и последващ начин на живот. Подобна потискаща семейна атмосфера трудно би могла да насърчава, да стимулира и да поощрява детето в процеса на неговото изграждане като самостоятелна и отговорна личност.

Теоретичната обосновка на проблема за пренебрегването на детето като форма на упражнено насилие над него и действията на специализираните служители за работа с деца в полицията в тази насока показва, че той е сложен и многостранен. Той има своето практическо значение за специалиста, очертавайки професионалните му отговорности и възможности за адекватна намеса и реакция в контекста на взаимното проникване в съседни сфери на професионална ангажираност на органите за закрила на детето и динамично променящата се законодателна рамка. Превенцията и работата по случаи на пренебрегване не е във възможностите на един единствен специалист, на една единствена служба, институция или организация. Това налага обединяване на усилията на специалисти от различни професионални направления – полиция, социални работници, лекари, юристи, учители и всички останали, които съобразно своите специфични професионални дейности е възможно да срещнат проблеми, свързани с насилие и пренебрегване на деца.

ЛИТЕРАТУРА

1. Анализ на системата за закрила и интервенция при случаите на насилие над деца, 2010–2011 година. Институт по социални дейности и практики, С., 2011.
2. Бъчева, С. Семейство и дете. С., 2009.
3. Бъчева, С. Семейство и възпитание. – В: Теория на възпитанието. С., 1994.
4. Венедиков, Й. Юношите, престъпността, факторите. С., 1976.
5. Григорова, С. Актуални проблеми на отношенията „родители – деца“ според новия семеен кодекс. – *Адвокатски преглед*, 10–11/2010.
6. Доклад за изпълнението на „Национална програма за закрила на детето“ за 2010 г. С., Република България, Министерски съвет. – www.strategy.bg/FileHandler.ashx?fileId=1501
7. Домашното насилие: Количествено национално представително изследване. С., Фондация „Джандър проект в България“, 2000.
8. Ериксън, Е. Идентичността: младежта и кризата. – *Педагогика*, 7/8, 1993.
9. Ериксън, Е. Идентичност: младост и криза. С., 1996.
10. Закон за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните. – *ДВ*, бр. 13 от 14.02.1958 г., посл. доп. *ДВ*, бр. 82 от 26.10.2012 г.
11. Закон за закрила на детето. – *ДВ*, бр. 48 от 13 Юни 2000 г., изм. *ДВ*, бр. 40 от 29.05.2012 г.
12. Закон за защита от домашно насилие. – *ДВ*, бр. 27 от 29.03.2005 г., изм. *ДВ*, бр. 99 от 17.12.2010 г.
13. Закон за Министерство на вътрешните работи. – *ДВ*, бр. 17 от 24.02. 2006 г., изм. и доп. *ДВ*, бр. 44 от 12.06.2012 г.
14. Зарова, М. Нагласи на инспекторите от ДПС и помагащите професионалисти в контекста на професионалните им контакти. Системен анализ., 2011. – http://www.psychology.mvr.bg/Deinosti/Statia_Naglasia_MZ.htm
15. Иванова, В. Взаимовръзки на семейния климат и взаимоотношенията родител–дете, върху тревожността при деца в предучилищна възраст. – В: Сборник научни доклади VI национален конгрес по психология, София, 18–20 ноември, 2011 г.
16. Ивановска, Д. Някои аспекти на полицейската закрила на деца. – В: Съвременния поглед на докторанта към науката. Сборник с научни студии и статии, Благоевград, 2011.
17. Игнатова, Т., Е. Дичева. Ценностното развитие и възпитание на детето в проблемното семейство. – В: Ценностите на съвременното младо поколение. С., 2003.
18. Йорданова, Р. Педагогически проекции на социалния контрол в семейството. – *Педагогика*, 7/2007.
19. Координационен механизъм за взаимодействие при работа в случаи на деца, жертви или в риск от насилие и за взаимодействие при кризисна интервенция. – В: Развитие на компетенции за работа с жени и деца, пострадали от насилие, Фондация „Център Надя“, С., 2011.
20. Карагъзов, Ив. Организация и провеждане на борбата с безнадзорността сред малолетните и непълнолетните от инспекторите в ДПС и ДВНМН. С., НИКК, 1987.

21. Костадинова, Кр. Социална и емоционална депривация в кърмаческа и ранна детска възраст. – <http://bjop.files.wordpress.com/2008/10/krasimira-kostadinova-doklad.pdf>
22. Конвенция на ООН за правата на детето, приета от ОС на ООН на 21.11.1989 г., ратифицирана с решение на ВНС от 11.04.1091 г. – ДВ, бр. 32 от 23.04.1991 г.
23. Методически указания за дейността на инспекторите от детска педагогическа стая в страната, С., 1998.
24. Миленкова, В. Отпадането от училище. С., 2004.
25. Миленкова, В., В. Мирчева. Отпадането от училище – нарушена социализация. – Педагогика, 3/2002.
26. Наказателен кодекс. – ДВ, бр. 26 от 2.04.1968 г., изм. и доп. ДВ, бр. 60 от 07.08.2012 г.
27. Наредба № I – 51 от 12 март 2001г. за условията и реда за предоставяне на полицейска закрила на детето, Издадена от Министерството на вътрешните работи. – ДВ, бр. 30 от 28.03.2001 г., изм. ДВ, бр. 68 от 01.08.2008 г.
28. Национална стратегия за детето 2008–2018 г. – ДВ, бр.14 от 12.02.2008г.
29. Николаева, С. Отпадането от училище: социални измерения и социалнопедагогическа превенция. – ГСУ, Факултет по педагогика, том 99, 2007.
30. Николов, Ив. Структура на дейността и работното време на инспектора от Детска педагогическа стая. МВР, С., 1981.
31. Нончев, А, П. Мондон, М. Донкова, В. Миленкова, С. Стракова, Р. Русева. Причини за отпадане на децата от училище в България. Министерство на образованието, Витоша рисърч, Уницеф, С., 2006.
32. Петров, Г. Детската престъпност. В. Търново, 1998.
33. Помагало по превенция на насилието за училищната мрежа. ДАЗД, 2006.
34. Правилник за детските педагогически стаи. – ДВ, бр. 92 от 07.08.1998 г.
35. Правилник за прилагане на закона за закрила на детето. – ДВ, бр. 66 от 25.07.2003 г., изм. ДВ, бр. 57 от 24.07.2009 г.
36. Семейен кодекс. – ДВ, бр. 47 от 23.06.2009 г., изм. и доп. ДВ, бр. 82 от 26.10.2012 г.
37. Споразумение за сътрудничество и координиране на териториалните структури на органите за закрила при случаи на деца, жертви или в риск от насилие. Координационен механизъм за рефериране и обгрижване на случаи на непридружени деца и деца – жертва на трафик, завръщащи се от чужбина. – http://www.minedu.government.bg/opencms/export/sites/mon/left_menu/projects/jointprojects/children_sporazumenie.pdf.
38. Станчев, А. Насилие, физическо малтретиране и сексуална злоупотреба с детето. С., 2002.
39. Увеличава се броят на децата, жертва на насилие в семейна среда. Държавна агенция за закрила на детето, 2011. – <http://sacp.government.bg/novini/2011/07/06/uvvelichava-se-broyat-na-decata-zhertva-na-nasilie/>
40. Христова, Д. Проектите за бъдещето и проспективното самоопределение през младостта. – ГСУ, Книга Психология, том 94–95, 2002.
41. Христозов, Хр. Медицина, педагогика, поведение. С., 1983.
42. Шулман, Л. Изкуството да се помага на индивиди, семейства и групи. С., 1996.
43. David, N. Jones, Jonh Pickett, Margaret R. Oates & Peter Barbor. Understanding child abuse. British Library Cataloguing in Publication Data, 1987.

44. David S. Bennett, Margaret Wolan Sullivan and Michael Lewis. Neglected Children, Shame-Proneness, and Depressive Symptoms Child Maltreat. 2010, American Professional Society on the Abuse of Children. – <http://cmx.sagepub.com/content/15/4/305.full.pdf>
45. Definitions, consequences, and treatment. Child Study Center volume 7, number 4 march/april 2003. – http://www.aboutourkids.org/files/articles/mar_apr_1.pdf
46. Diane DePanfilis Child Neglect: A Guide for Prevention, Assessment, and Intervention, 2006. Department of Health and Human Services, Administration for Children and Families Administration on Children, Youth and Families Children's Bureau Office on Child Abuse and Neglect.
47. Etienne G. Krug, Linda L. Dahlberg, James A. Mercy, Anthony B. Zwi and Rafael Lozano, G. World report on violence and health. World Health Organization Geneva, 2002. – http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/en/full_en.pdf
48. Keeping children safe. Specific Core Training Workshops. – http://www.un.org/es/pseataforce/docs/keeping_children_safe_training_for_child_protection_part_two.pdf
49. <http://www.nsi.bg/otrasal.php?otr=23&a1=42&a2=687&a3=688#cont>

Постъпила февруари 2013 г.